

Andrzej Gliński
Wrocław

Spis Ormian ze Stanisławowa z 1739 roku

Publikowany spis gospodarzy ormiańskich z 12 marca 1739 jest przechowywany w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zapisano go w formie kolumny na czterech obustronnie zapisanych kartach, wewnątrz akt sądowych ormiańskiej gminy ze Stanisławowa z lat 1736–1742¹. Nie wiadomo, kto był autorem spisu.

Jako powód powstania spisu podano, że ma on służyć do celów przeciwpożarowych. W tym samym roku w sierpniu przedmieścia miasta zostały spalone przez Rosjan i Kozaków. Samo miasto się obroniło².

Niniejszy spis może być wykorzystany w dalszych badaniach genealogicznych i demograficznych dotyczących Ormian, gdyż szczególnie z terenów południowo-wschodniej Rzeczypospolitej, sprzed jej pierwszego rozbioru, mamy niewielką liczbę źródeł wytworzonych przez administrację³.

Według spisu z 1739 roku do Ormian należało 65 domów. W spisie podzielono mieszkańców na pięć nierównych „dziesiątek”. Do pierwszej trafiło 12 gospodarzy zarządzających domami. W jednym gospodarstwie znaleźli się bracia bez rozdziału majątkowego, a jedno gospodarstwo było wdowie. Skład drugiej „dziesiątki” był

¹ Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BZNiO), rkps 1363/II, *Akta prawa uprzywilejowanego ormiańskiego w Stanisławowie z lat 1736–1742*, s. 208–211.

² Feliks Lewicki, *Oblężenie Stanisławowa przez Moskali w 1739 r. (obrazek historyczny)*, Stanisławów 1879, s. 1–39.

³ Spis Ormian ze Stanisławowa z 1739 roku nie był publikowany. Prezentowano zaś spisy Ormian z pobliskich miejscowości z końca XVIII i początku XIX wieku, zob. Franciszek Wasyl, *Ormiański spis „status animarum” parafii Horodenka z 1808 roku*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 19, 2007, s. 193–209; tenże, *Ormiański spis „status animarum” parafii Horodenka z 1791 roku*, „Rocznik Przemyski” 42, 2006, z. 4, s. 203–218; tenże, *Ormiański spis „status animarum” parafii Łysiec z 1822*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 20, 2008, s. 141–146; tenże, *Ormiański spis ludności parafii Kuty z 1822 roku*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 17, 2006, s. 139–164.

podobny. Zamiast gospodarstwa wdowiego zapisano tylko dom Torosa Axetowicza⁴. Na trzecią „dziesiątkę”, określoną jako podmiejska, złożyło się 14 gospodarzy, w tym dwie wdowy i jeden dom należący do braci bez rozdziału. Czwarta „dziesiątka” składała się również z 14 gospodarzy, w tym jednej wdowy i jednego domu należącego do braci. Ostatnia „dziesiątka” składała się z dwóch wdowich gospodarstw i jednego należącego do braci.

Ormiańska rodzina mieszkała prawdopodobnie najczęściej w jednorodzinnej kamienicy. W skład gospodarstwa domowego wchodziła też służba. Liczebność osób w takim domu wahała się między sześcioma a dwunastoma⁵. Było to najczęściej małżeństwo wraz z dziećmi. Jednakże w miastach jedna czwarta małżeństw była bezdzietna⁶. Część ormiańskich rodzin miała służbę⁷.

Populacja ormiańska w 1739 mogła wynosić nawet ponad 300 osób.

* * *

Możliwe, że wpływ na powstanie publikowanego dokumentu miał wypadek, do którego doszło na dwa lata wcześniej. Dnia 23 lutego 1737 roku odbyła się rozprawa sądu ormiańskiego miasta Stanisławowa, który skazał na śmierć na stosie mieszczanina nowokuckiego Awaka Wartanowicza Lachczychę za to, że będąc pijany oświadczył, że podpali własny dom i tak też uczynił. Wartanowicz po tymże wydarzeniu uciekł na Wołoszczyznę. Został jednak tam pojmany i odesłany na sąd do Stanisławowa. Hetman wielki koronny Józef Potocki zdecydował się jednak okazać łaskę i odstąpić od wykonania kary śmierci. Hetmana skłoniła ku temu prośba własnej żony oraz wzgląd na to, że Wartanowicz dokonał tego czynu będąc pijany:

„drugi raz, że ten występek będąc zalany przyzwoitym pijaństwem, [...] popełnił⁸.

Hetman rozkazał, aby Awak Wartanowicz leżał trzy razy krzyżem podczas piątkowych mszy w nowokuckim kościele oraz zapłacił na rzecz tego kościoła 15 grzywien. Zasadził zaocznie, że gdyby Wartanowicz ważył się znowu nadużywać alkoholu, to ma zapłacić 15 grzywien dla tegoż kościoła i 15 grzywien do skarbu zamkowego. Hetman zwrócił się też do mieszczan nowokuckich:

„[...] w tym sławetnych panów mieszczan nowokuckich a przyjaciół Awaka, żeby od trun-

⁴ Nazwisko Axetowicz występuje też czasem w innej formie, mianowicie Axentowicz. W czwartej dziesiątce ze spisu znalazł się drugi dom tegoż mieszczanina.

⁵ Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986, s. 563 n.

⁶ Maria Bogucka, *Rodzina w polskim mieście XVI–XVII wieku: wprowadzenie w problematykę*, „Przegląd Historyczny” 74, 1983, z. 3, s. 498.

⁷ Bracia Mikołaj i Zachariasz Łazarowiczowie, którzy żyli 13 lat bez rozdziału majątkowego, mieli parobka i kucharkę, zob. BZNIo [1], *Akta prawa* [1], s. 291, 293, 296 n., 309–311.

⁸ Tamże, s. 134 n.

ków zbytecznie zażywanych i szkodzących utrzymali go. Tudzież, mieli w tym pilne staranie, aby go do stanu małżeńskiego przyprowadzili, w którym miały być stateczniejszy i wstrzemięźliwszy⁹.

* * *

Ze spisu wynika, że w Stanisławowie w 1739 roku do Ormian należało 65 domów. Spis tworzy pewną całość z podobnym spisem gospodarzy i komorników dla nacji polsko-ruskiej z roku 1732¹⁰. Wymieniono tam 253 nazwiska gospodarzy i komorników tejże nacji. Nie znamy z owych lat żadnego spisu dotyczącego ludności żydowskiej w Stanisławowie.

Z lat wcześniejszych zachowała się pojedyncza informacja dotycząca liczby Ormian w Stanisławowie. W maju 1704 roku w Stanisławowie odbył się synod, na który przybyli ormiańscy księża z Pokucia i Podola — stwierdzono na nim, że Ormian w Stanisławowie jest 460¹¹. Spis dotyczył zapewne wszystkich Ormian mieszkających na Pokuciu.

Z zapisów w księgach metrykalnych parafii ormiańskiej ze Stanisławowa wynika, że w 1738 roku ochrzczono 17 dzieci, w 1739 — 29, w 1740 — 19, a w 1741 — również 19¹². W 1739 roku zmarły dwie osoby, w 1740 — pięć, a w 1741 również pięć¹³. Wydaje się, że księgi zmarłych były prowadzone niestannie i nie zapisywano w nich wszystkich zgonów.

Z 1770 roku zachował się inwentarz nacji polsko-ruskiej, ormiańskiej i żydowskiej. Został on sporządzony po wielkiej zarazie, jaka wybuchła w 1770 roku. W czasie jej trwania umarły w Stanisławowie 1053 osoby, wśród nich 507 osób z nacji polsko-ruskiej (110 mężczyzn gospodarzy, 147 kobiet, 100 synów i 150 córek), 490 osób z nacji żydowskiej (37 mężczyzn gospodarzy, 130 kobiet, 172 synów i 151 córek) oraz 56 Ormian (10 mężczyzn, 18 kobiet, 12 synów i 16 córek)¹⁴. Liczba domów gospodarskich, zajmowanych przez Ormian, spadła do 50. Aż 12 gospodarstw z tych 50 było wdowich. 19 ormiańskich domów stało pustych lub było wynajmowanych Żydom¹⁵.

⁹ Tamże.

¹⁰ Alojzy Szarlowski, *Stanisławów i powiat stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym*, Stanisławów 1887, s. 113.

¹¹ Sadok Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*, Tarnopol, 1869, s. 168.

¹² Archiwum Polskich Ormian przy Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich (dalej: APO), *Księga chrztów parafii ormiańskokatolickiej w Stanisławowie z lat 1703–1783*, s. 44–54.

¹³ APO [12], *Księga zgonów parafii ormiańskokatolickiej w Stanisławowie z lat 1715–1829*, s. 4–5.

¹⁴ Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka (dalej: LNNBU), zespół 5, rkps 2826/II, *Inwentarz miasta Stanisławowa nacyi polskiej, ruskiej, ormiańskiej [...] spisany y weryfikowany na rok pański 1770*, k. 14.

¹⁵ Informację tę podaję za Czesławem Chowańcem, który przytoczył dane z: *Inwentarz miasta Stanisławowa nacyi polskiej, ruskiej, ormiańskiej [...] spisany y weryfikowany na rok pański 1770*, [w:] *Ormianie w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku*, Stanisławów 1928, k. 45 (karty dzieła są nie-

Pierwszy rozbiór Rzeczypospolitej i zmiana administracji na terenie południowo-wschodniej Rzeczypospolitej wiązały się z powstaniem sporej liczby źródeł statystycznych, demograficznych i gospodarczych, takich jak: spisy ludności, metryki józefińska i franciszkańska oraz galicyjski kataster gruntowy. Stanisławów w końcu XVIII wieku zamieszkiwało 300 Ormian¹⁶.

Z tym wyliczeniem zgadzają się liczby zmarłych zarejestrowane w księgach metrykalnych parafii ormiańsko-katolickiej w Stanisławowie. W 1792 roku zmarło 7 osób, w 1793 — 14, a w 1794 — 11¹⁷. Można również domniemywać, że niektórzy Ormianie zmarli poza miejscem zamieszkania, na co miała wpływ kupiecka profesja części Ormian, nierozzerwalnie związana z rozlicznymi wyjazdami.

Liczba ludności w Stanisławowie ulegała zmianom. Można wytłumaczyć to nieszczęściami, jakie dotykały Stanisławów: wojnami¹⁸ — samo miasto zostało zaprojektowane, jako forteca i pełniło rolę bastionu osłaniającego wschodnią flankę państwa¹⁹ — oraz innymi klęskami elementarnymi²⁰, których doświadczył Stani-

numerowane). Niestety, rękopis dotrwał do naszych czasów tylko fragmentarycznie. Oprócz spisu zmarłych podczas zarazy z 1770, zachował się spis gospodarzy nacji polsko-ruskiej na podzamczu i za groblą stawową, spis gospodarzy wszystkich nacji mieszkających na przedmieściu zabłotowskim (tutaj dwa nazwiska ormiańskie: Jan Kszysztofowicz, płacił 8 złotych czynszu rocznie i wdowa Mikołajowa Sołtańska — owdowiała w zarazie z 1770, czynsz z jej posiadłości wynosił 12 złotych, zob. LNNBU [14], *Inwentarz miasta Stanisławowa* [14], k. 7), prawdopodobnie niepełny spis gospodarzy nacji żydowskiej oraz tabela dochodów z miasta Stanisławowa i jego przedmieść. Dochody z czynszów od nacji polsko-ruskiej wynosiły 600 złotych rocznie, tyle samo płacili Ormianie, Żydzi zaś płacili 717 złotych. Sklepy obok ratusza przynosiły 1410 złotych dochodu rocznie, tamże, k. 13.

¹⁶ Liczba Ormian w innych miastach: Lwów — 236, Brzeżany — 171, Horodenka — 410, Kuty — 410, Łysiec — 268, Śniatyń — 404, Tyśmienice — 375), zob. Zdzisław Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku, statystyka wyznaniowa i etniczna*, t. 1, Przemysł-Rzeszów 2005, s. 27, 90, 152, 170, 287, 304, 320, 373.

¹⁷ APO [12], *Księga zgonów parafii ormiańskokatolickiej w Stanisławowie z lat 1715–1829*, s. 32–36.

¹⁸ Po raz pierwszy Stanisławów był oblegany w 1676 przez Turków. Podczas wojny północnej — właściciel miasta, Józef Potocki, zajmował stanowisko proszwedzkie — Rosjanie zajęli pierwszy raz Stanisławów w 1707 po bitwie kaliskiej, drugi raz w 1712 po klęsce Szwecji pod Połtawą. W 1739 przedmieścia miasta spalili Rosjanie i Kozacy, samo miasto się obroniło. Po raz kolejny miasto zostało opanowane przez Rosjan w 1764, ponieważ schronili się w nim przywódcy konfederacji halickiej, wymierzonej w Czartoryskich. Dwa lata później w czasie konfederacji barskiej Rosjanie zajęli miasto jeszcze dwa razy, zob. Janusz Woliński, *Żórawno*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2, 1930, z. 1, s. 45–62; *Historia dyplomacji polskiej 1572–1795*, t. 2, pod red. Zbigniewa Wójcika, Warszawa 1982, s. 424; Feliks Lewicki, *Oblężenie Stanisławowa przez Moskali w 1739 r.*, [w:] *Literatura konfederacji barskiej. Silva rerum*, t. 4, pod red. Janusza Maciejewskiego, Warszawa 2009, s. 224; A. Szarłowski, *Stanisławów i powiat stanisławowski* [10], s. 1–165.

¹⁹ Siergiej Krawcow, *Stanisławów w XVII–XVIII wieku. Układ przestrzenny i jego symbolika*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1993, nr 1, s. 1–20.

²⁰ Zarazy dotknęły miasto w 1709, 1711 i 1730. Szczególnie zła okazała się ta z 1730 — była to epidemia dżumy, która nadeszła od strony Turcji. Zmarłych chowano w masowych grobach za miastem przy drodze do Tyśmienicy. Ostatni raz wielka zaraza dotknęła miasto w roku 1770, zob. Czesław Chowaniec, *Ormianie w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku*, Stanisławów 1928, s. [45];

sławów w badanym okresie. Miały one bezpośredni wpływ na wahanie populacji ormiańskiej w mieście. Księgi sądowe nacji ormiańskiej w latach 1710–1722 nie były prowadzone²¹. Wydaje się, że w wyniku niepokojów, które dotknęły miasto, również księgi metrykalne parafii ormiańsko-katolickiej w Stanisławowie nie były prowadzone starannie. W niespokojnych latach 1706–1713²² zarejestrowano tylko 22 chrzty²³.

Populacja Ormiańska w mieście w badanym okresie nie była mniejsza niż 200 osób oraz nigdy nie przekroczyła 400 osób.

Liczba Ormian w Stanisławowie była znaczna w stosunku do całości populacji ormiańskiej w Rzeczypospolitej (3–4 tysiące)²⁴.

ANEKS

Spis Ormian ze Stanisławowa z 1739 roku, obejmuje właścicieli domów

Źródło: Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 1363/II, *Akta prawa uprzywilejowanego ormiańskiego w Stanisławowie z lat 1736–1742*, s. 208–211.

Dziesiątników pięć, [w Stanisławowie], tak w mieście, jako też i na przedmieściu, 12 marca roku 1739

Pierwszy dziesiątnik

Pan Grzegorz Synkowicz — dziesiątnik

Pan Bogdan Torosowicz — rajca

A. Szańkowski, *Stanisławów i powiat stanisławowski* [10], s. 111, 114. Stanisławów nękały również powodzie, zob. Stanisława Namaczyńska, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648–1696. Zjawiska meteorologiczne i pomory*, t. 1, Lwów 1937 (= „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 23, pod red. Franciszka Bujaka), s. 42. Poważnym problemem były klęski głodu, spowodowane przez wczesną zimą, nieurodzaje, gwałtowne deszcze i gradobicia, które uniemożliwiały zbiory lub je niszczyły. Brak bitych dróg na Pokuciu utrudniał dobrą aprowizację oraz wpływał na wysokie ceny zboża, zob. Jan Szewczuk, *Kronika klęsk elementarnych w Galicji w latach 1772–1848 (z wykresami)*, Lwów 1939 (= „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 35, pod red. Franciszka Bujaka), s. 5, 14–15, 31, 39, 50.

²¹ Pojedyncze wpisy z tego okresu zostały dołączone do pierwszej księgi ormiańskiego sądu, zob. BZNiO [1], rkps 1359/II, *Akta prawa uprzywilejowanego ormiańskiego w Stanisławowie z lat 1681–1689*.

²² Cz. Chowaniec, *Ormianie w Stanisławowie* [20], s. [21].

²³ APO [12], *Księga chrztów* [12], 1703–1783, s. 3–6.

²⁴ Cezary Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009, s. 223.

Pan Michał Amirowicz — rajca
 Pan Donik Mikołajewicz — radziecki
 Pan Jan Pawłowicz
 Pan Łazar Amirowicz
 Pan Sachak Manukiewicz — dziesiętnik
 Mikołaj Bogdanowicz — czaban²⁵
 Panowie Donikiewiczowie Kirkor i Kacper
 Pani Abramowa, wdowa — dom Panów Bogdanowiczów [?]
 Pan Krzysztofowicz Stefan Roszka
 Pan Bogdan Isakiewicz
 Pan Krzysztof Nedyczuk — na usługę

Drugi dziesiątek

Pan Krzysztof Amirowicz — dziesiętnik
 Pan Wartan Mikołajewicz — rajca
 Pan Abkar Marszałek
 Pan Łukasz Kierkorowicz Birar
 Pan Mikołaj Cyntwarowicz
 Pan Szymon Mikołajewicz — czaban
 Pan Jan Szymonowicz
 dom pana Torosa Axetowicza
 Pan Mikołaj Eremiarzewicz
 Pan Bogdan Pawłowicz, Pan Mikołaj i Zachariasz Łazarowiczowie
 Pan Donik Hoybab — pisarz
 Pan Jan Dadumowicz — na usługę

Trzeci dziesiętnik na przedmieście

Pan Bogdan Donikiewicz — doktor — dziesiętnik
 Pan Manuk Hankiewicz — rajca
 Pan Balcew Bogdanowicz
 Pani Mysyca — wdowa
 Pan Axet Mikołajewicz
 Pan Kasper Tumanowicz
 Pan Piotr Janowicz — czaban
 Pan Donik Abramowicz
 Pan Jakub i Szymon Nerserowiczowie
 Pan Toros Mikołajewicz — radziecki
 Pan Chutłubej Szwiec
 Pan Krzysztof zięć Kopacza
 Pan Axet Chabarij
 Pani Marianna Jotbejesztowa z synami
 Pan Bogdan Rura na usługę

²⁵ Nazwa pasterza wołów lub owiec w Rumunii, Mołdawii, na Węgrzech oraz części Ukrainy, a także u ludów Kaukazu i Azji Środkowej. Słowo pochodzenia tureckiego, zostało rozpowszechnione za pośrednictwem języka włoskiego, zob. Zygmunt Głogier, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1, Warszawa 1972, s. 221, hasło *Caban*.

Czwarty dziesiętnik

Pan Manuk Janowicz Hoybab — dziesiętnik
Pan Teodor Kierkorowicz — rajca
Pan Krzysztof Bogdanowicz — rajca
Pan Augustyn Hankiewicz — rajca
Pan Toros Axetowicz
Pan Stefan Bogdanowicz Roszka
Pan Jan Bogdanowicz Cywadziech
Pan Antoni Jakubowicz
Pan Sefer Manukiewicz
Pan Bernat i Pan Dawid Bogdanowiczowie
Pan Manuk Derhanasowicz
Pani Torosowa Łazarowiczowa — wdowa
Pan Abram Jakubowicz
Pan Kasper Zarukiewicz
Pan Kierkor syn posesora Bogdanowicza na usługę²⁶

Piąty dziesiętnik

Pan Jan Jotbejowicz — dziesiętnik
Pan Jakub Bogdanowicz — rajca
Pan Antoni Jakubowicz — rajca
Pan Dawid Bogdanowicz Zazula
Panowie Mielkan i Sefer Donikiewiczowie
Pani Zarukowa Bogdanowiczowa
Pan Teodor Abramowicz
Pani Zarukowa Haso
Pan Kreczun Manukiewicz
Pan Krzysztof Kopacz
Pan Michał Stefanowicz
Pan Kierkor Jakubowicz
Pan Krzysztof Abramowicz
Pan Bogdan Kreczunowicz Swiec na służbę

W każdym dziesiętku powinien się znaleźć jeden ceber, cztery haki i jedna siekiera, drabiny u każdego i jedna konew. Ci wyżej wyrażeni ludzie powinni się wszyscy znajdować w przypadku, a w niebytności gospodarza u siebie, to ma pójść czeladnik albo służebna. *Instanti*.

²⁶ Z analizy transakcji sprzedaży domów w ormiańskich aktach sądowych wynika, że domy powyższych Ormian mieściły się za tyśmienicką bramą na ulicy Burkowanej.

The 1739 Armenian population register from Stanisławów Summary

The aim of the author is to present the 1739 population register of Armenians from Stanisławów and to determine the number of Armenians living in the city in the 18th century. His archive research comprised court records from Stanisławów as well as birth, marriage and death registers of the Armenian Catholic parish in Stanisławów.

In the 18th century the number of Armenians living in Stanisławów was at least 200 and never went above 400. According to the 1739 population register, the Armenians owned 65 houses. The Armenian population register from Stanisławów is important for demographic and genealogical studies, because there are very few sources produced by the administration in the south-eastern part of the Polish-Lithuanian Commonwealth before its first partition.

The number of Armenians living in Stanisławów (200–400) was substantial in comparison with the total number of Armenians living in the Polish-Lithuanian Commonwealth (3000–4000).